

УДК [930.253+005.334](73)

Л. Л. ЛЕВЧЕНКО*

**ПРОГРАМИ ЗАХИСТУ АРХІВІВ ПІД ЧАС ТЕХНОГЕННИХ
І ПРИРОДНИХ КАТАСТРОФ СУЧАСНОГО СВІТУ
(з досвіду США)****

Висвітлено структуру і зміст програм порятунку життєво важливих документів, та зменшення наслідків катастрофи і відновлення документів Національного архіву та Адміністрації документації США.

Ключові слова: архіви і катастрофи; Національний архів і Адміністрація документації США; програма підготовки до надзвичайних ситуацій; програма врятування життєво важливих документів; програма зменшення наслідків катастрофи і відновлення документів.

Проблема захисту архівів під час техногенних і природних катастроф, попередження втрат та відновлення документів в Україні нале-

* *Левченко Лариса Леонідівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області.

Автор статті була учасником семінару-практикуму зі збереження і відновлення архівних фондів, організованого Держкомархівом України та Посольством США в Україні 20–21 січня 2005 р. на базі Державного архіву Хмельницької області; входила до складу делегації українських архівістів, що брали участь у роботі XV (Відень, Австрія, 23–28 серпня 2004 р. “Архіви, Пам’ять і Знання”), XVI (Куала-Лумпур, Малайзія, 21–27 липня 2008 р. “Архіви, управління і розвиток: планування майбутнього суспільства”), XVII (Брісбен, Австралія, 20–24 серпня 2012 р.) Міжнародних Конгресів Архівів та XI Міжнародної Конференції Круглого Столу Архівів (Квебек, Канада, 11–17 листопада 2007 р. “Співробітництво задля збереження різноманітності”), на яких обговорювались питання готовності архівів до стихійних лих та техногенних катастроф.

** Автор висловлює щире подяку Лозицькому Володимирі Сергійовичу, заступнику начальника Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України (1991–2000 рр.), кандидату історичних наук, директору Центрального державного архіву громадських об’єднань; Слободянюку Петру Яковичу, кандидату історичних наук, заслуженому працівнику культури України, директору Державного архіву Хмельницької області (1997–2010 рр.) за надані спогоди; Каменевій Софії Арсеніївні, директору Державного архіву Київської області, та Костюченко Валентині Михайлівні, начальнику архівного відділу Іванківської райдержадміністрації, за надану допомогу у з’ясуванні долі документів Чорнобильського районного архіву.

жить до актуальних: пам'ять нашої нації втрачається разом з черговою втратою архівних документів*.

Після страшної катастрофи на Чорнобильській АЕС (26 квітня 1986 р.) українські архівісти, ризикуючи життям, рятували документи архівів із ураженої радіацією зони. Завідувач архівного відділу Чорнобильського райвиконкому Клавдія Петрівна Осадча евакуювала архів до с. Горностайпіль Іванківського (колишнього Чорнобильського) району. Після декількох переміщень архів частково втратив облікові документи, але фонди організацій району збереглися: на 1 січня 2013 р. в архівному відділі Іванківської райдержадміністрації, куди документи було доправлено, зберігається 99 фондів 16965 справ організацій Чорнобильського району за 1943–1988 рр. (документи Чорнобильського райвиконкому, міської ради, відділів освіти, культури, соціального забезпечення, статистики, прокуратури, народного суду, районної лікарні, редакції районної газети, 48 сільських рад району, 22 колгоспів і радгоспів).

У грудні 1992 р. на міжнародній нараді у ЮНЕСКО (Париж, Франція) за участю Генерального секретаря Міжнародної Ради Архівів (МРА) Ш. Кечкеметі, представників державних архівних служб Росії та України (голова української делегації – В. Лозицький), Англії, Франції, США, Швеції, Японії, консультанта ЮНЕСКО професора Г. Боомса (Німеччина), учених-радіологів обговорювалось питання дезактивації архівів, пошкоджених унаслідок аварії на ЧАЕС¹. Йшлося про надання Україні гранту на ці цілі. Група експертів ЮНЕСКО під керівництвом Г. Боомса виїжджала з інспекцією архівів зони забруднення. Проте у той час, як згадував В.Лозицький, через позицію американської сторони, яка наполягала на додатковому вивченні проблеми, та занадто високий рівень радіаційного забруднення документів, що взагалі унеможлилював працю з ними, ЮНЕСКО так і не надала грант Україні. Українська громадськість не змирилася з такою ситуацією: у рамках Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на період до 2000 р. історико-культурна експедиція Міністерства з надзвичайних ситуацій України під керівництвом Ростислава Омеляшка упродовж восьми років здійснювала польові експедиції для відбору музейних предметів і документальної спадщини з метою формування музею-архіву українського Полісся. Як розповів в інтерв'ю “Радіо Свобода” Р.Омеляшко², Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Міністерства надзвичайних ситуацій України був створений лише 2001 р., а до цього експедиції до “зони” здійснювались різними інститутами із

* Поки тривала робота над статтею, від пожежі у приміщенні архівного відділу Херсонської міської ради 30 січня 2013 р., за попередніми оцінками, постраждало понад 1000 архівних справ.

залученням ентузіастів і на договірних засадах (хоча він разом з Григорієм Гончаренком плекали мрію про науковий центр при Міністерстві ще з 1989 р.). Українські архіви в експедиціях представляла Лариса Скрицька, а консультантом архівних програм виступала Ірина Матяш. Незмінним учасником польових експедицій була українська поетеса Ліна Костенко, яка власноруч відібрала в “зоні” значну частину документів цінного інформативного змісту³. На прес-конференції, присвяченій історико-культурологічним експедиціям до Чорнобильської зони, що відбулася 23 квітня 2009 р., Ліна Костенко повідомила про понад 150 експедицій, які продовжує організовувати Р.Омеляшко, та майже 42 тисячі зібраних експонатів – від предметів побуту до світлин*⁴. 27 вересня 2012 р. у Києві в УНІАН відбулася прес-конференція “Збереження і відновлення культури Поліського регіону: успіхи і результати”, у полі зору якої знову були питання збереження і відновлення культурної спадщини Полісся.

22 жовтня 2002 р. сталася аварія опалювальної системи у Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського (у корпусі на вул. Володимирській, 62). Від води та пару постраждала частина фондів відділів бібліотечних зібрань та історичних колекцій, образотворчих мистецтв, обмінно-резервних і газетних фондів. Загалом різного ступеню зволоження зазнали понад 200 тисяч документів. 23 жовтня 2002 р. Президія НАН України за інформацією Президента НАН України Б. Є. Патона прийняла постанову “Про першочергові заходи з ліквідації наслідків аварії в книгосховищі філії № 1 Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України”. Колектив бібліотеки впродовж 4 діб здійснював рятувальні заходи. Заморожені на Київському холодокомбінаті № 3 документи відновлювали фахівці інститутів мікробіології і вірусології, хімії поверхні, сорбції та проблем ендоекології, технічної теплофізики, управління справами та матеріально-технічного забезпечення НАН України⁵.

Ще однією гуманітарною катастрофою для України стала пожежа у Кам’янець-Подільському міському архіві 10 квітня 2003 р. – втрачено найцінніші фонди з історії Поділля кінця XVIII – початку XX століття. Як зазначив тодішній директор Державного архіву Хмельницької області П. Я. Слободянюк, таких втрат українські архіви не знали з часів Другої світової війни. Європейське відділення МРА “EURBICA”

* З Пояснювальної записки до проекту Постанови Верховної Ради України “Про створення Державного музею-архіву народної культури українського Полісся”: “За 16–17 років на забруднених територіях ними знайдено близько 30 нових пам’яток археології, відкрито середньовічний Чорнобиль (знахідки XI–XII століття), зібрано понад 40 тис. експонатів, близько 90 тис. фотографій, на яких зафіксовані різні сторони матеріальної й духовної культури, а також близько 4 тис. годин аудіо- і відеозаписів”.

та Держкомархів України 7 травня 2004 р. провели у Києві 1-й європейський семінар “Архіви та катастрофи” за участю спеціалістів 12 країн⁶. 20–21 січня 2005 р. Держкомархів України та Посольство США в Україні організували в Державному архіві Хмельницької області семінар-практикум зі збереження і відновлення архівних фондів. Завідувач відділу Меморіальної Шекспірівської бібліотеки “Фолджера” Ф. Мовері (Вашингтон) та президент фірми “Корпорація “Обслуговування архівів” П. Мекленберг (Міннесота) навчали українських архівістів працювати на реставраційному обладнанні, яке наша країна отримала за грантом Посольства США в Україні⁷. Тривають відновлювальні роботи у Державному архіві Хмельницької області, проте документи, на яких збереглося менше 50% інформаційного наповнення, не підлягають реставрації, а отже, втрачаються назавжди.

В Україні ще 1958 р. була заснована Центральна реставраційна майстерня Архівного управління УРСР, на базі якої 2002 р. був створений Державний центр збереження документів Національного архівного фонду України. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 319 затверджено “Положення про порядок формування, ведення та використання галузевого страхового фонду документації”. Наказом Державного комітету архівів України від 8 травня 2003 р. № 68 затверджені “Правила пожежної безпеки для державних архівних установ України”. 2006 р. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства розробив методичні рекомендації “Консерваційно-профілактичне і реставраційне оброблення документів Національного архівного фонду, пошкоджених під час надзвичайних ситуацій”, в яких викладено основні аспекти організації консерваційно-профілактичних і реставраційних робіт з оброблення документів, пошкоджених вогнем і водою під час надзвичайних ситуацій⁸. Наказом Держкомархіву України від 25 листопада 2008 р. № 238 затверджено “Положення про невідкладну реставрацію, ремонт або консервацію унікальних документів”. На виконання Законів України “Про цивільну оборону”, “Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру”, “Положення про цивільну оборону України” (Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 1994 р. № 299), “Положення про територіальні підсистеми Єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру” (Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1198), наказу Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 15 серпня 2007 р. № 557 “Про затвердження Правил техногенної безпеки у сфері цивільного захисту на підприємствах, в організаціях, установах та на небезпечних територіях” українські архівні установи розробили і погодили з управліннями

з надзвичайних ситуацій плани цивільного захисту. Архіви внесено до Державної цільової програми забезпечення пожежної безпеки на 2012–2015 рр. До складу Державної архівної служби України уведено Департамент страхового фонду документації. Проте комплексна інтегрована програма упередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, достатньо забезпечена фінансово, в Україні чекає на своє розроблення і впровадження.

1996 р. у рамках програми ЮНЕСКО “Пам’ять світу” був виданий перелік бібліотек і архівів, постраждалих упродовж ХХ ст. У ході його підготовки МРА здійснила анкетування 6250 архівів у 105 країнах світу, з них 6000 повідомили про втрати документів у надзвичайних ситуаціях упродовж ХХ ст. Вони розподілились таким чином (категорія “А” членів МРА): Африка (36 архівів, опитано 43), Азія (3054 архіви, опитано 3123), Європа (2900 архівів, опитано 3063), Північна Америка (4 архіви, опитано 4), Тихоокеанський регіон (2 архіви, опитано 5), Південна і Центральна Америка (24 архіви, опитано 33). Якщо навіть зважити на статистичні похибки або непорозуміння, про які зазначають укладачі переліку (наприклад Китай надав детальний перелік 3000 постраждалих архівів, Росія не прокоментувала свої втрати, Іспанія зазначила, що тільки під час громадянської війни втратили документи 1700 архівів, Італія надала список 600 архівів, країни Північної Америки і Тихоокеанського регіону надіслали недостатню кількість відповідей для аналізу), цифри все одно вражають. До поняття “катастрофа” були віднесені: воєнні конфлікти, пожежі (випадкові та підпали), повені (природні й штучні), землетруси, громадянські заворушення, тероризм, нашість бактерій, комах і гризунів, цвіль і вологість, пил, забруднення, погане зберігання, несанкціоноване знищення, переміщення архівних установ, крадіжки, процес використання⁹.

Третє тисячоліття принесло з собою нові катастрофи, актуалізувавши питання про захист архівів*. Архіви Центральної Європи постраж-

* Світова бібліографія з проблеми захисту архівів в умовах техногенних і природних катастроф налічує широке коло публікацій, наведемо лише деякі з найбільш відомих і доступних українському читачеві: Hendriks Klaus B., Lesser Brian. Disaster Preparedness and Recovery: Photographic Materials // *American Archivist*. – 1983, Winter. – Vol. 46, № 1. – P. 52–68; An Ounce of Prevention: A Handbook on Disaster Contingency Planning for Archives, Libraries and Record Centres / Barton, John P. and Johanna G. Wellheiser, eds. – Toronto: Toronto Area Archivists Group Education Foundation, 1985; Jenkin Ian T. Disaster Planning and Preparedness: An Outline Disaster Control Plan. – Boston Spa: British Library, 1987; McCleary John M. Vacuum Freeze-Drying: A Method Used to Salvage Water-Damaged Archival and Library Materials: A RAMP Study with Guidelines. – Paris: UNESCO, 1987; Lyall Jan. Disaster Planning for Libraries and Archives: Understanding the Essential Issues. – Canberra: National Library of Australia, 1988; Buchanan Sally A. Disaster Planning, Preparedness and Recovery

дали від повені 2002 р.¹⁰ (німецькі та чеські архівісти доповідали про втрати на XV Міжнародному Конгресі Архівів, Відень, Австрія, 2004); архіви провінції Керман (Іран) – від землетрусу 2003 р. (після землетрусу м. Бам внесене до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО); Індонезії, Шрі-Ланки, Індії і Таїланду – від землетрусу в Індійському океані та гігантського цунамі 2004 р. (регіональна філія МРА “SARBICA” утворила спеціальний комітет для підготовки до захисту під час ката-

for Libraries and Archives: A RAMP Study with Guidelines. – Paris: UNESCO, 1988; Forston Judith. Disaster Planning and Recovery: A How-To-Do-It Manual for Librarians and Archivists. – New York: Neal-Schuman Publishers, Inc., 1992; Western New York Disaster Preparedness and Recovery Manual for Libraries and Archives. Third edition. – Buffalo, New York, 2003; Graham Matthews, Feather John. Disaster Management For Libraries and Archives. – Aldershot, Hants, England; Burlington, VT: Ashgate Pub., 2003; Records Management Disaster Planning. Guideline. Version 1.2. – Government of South Australia, 2007, June // Режим доступу: <http://www.archives.sa.gov.au> та інші.

В Україні питання загроз архівам розробляли: Матяш І. Архів у техногенному суспільстві: загрози і шляхи їх подолання // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 11. – К., 2004. – С. 138–140 (також див. виступ Матяш І. Б. “Проблема катастроф і гуманістична функція архівів у сучасному світі” на архівознавчому форумі країн Центральної і Східної Європи “Colloquia Jerzy Skowronek dedicate”, читання-2002 “Архіви в інформаційному суспільстві”); Драгомірова Л. Страховий фонд документації для збереження документів на об’єкти культурної спадщини і страховий фонд Національного архівного фонду України: паралелізм чи різновекторність (проблемний аналіз) // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 12. – К., 2004. – С. 42–65; Московченко Н., Мага І. До питання реконструкції складу архівних фондів, втрачених під час пожежі в колишньому Кам’янець-Подільському міському державному архіві // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 13. – К., 2005. – С. 111–119; Боряк Г. В. Крадіжки в архівах і Національна архівна спадщина: сучасні загрози та світовий досвід запобігання втратам // Архіви України. – 2006, Випуск 1–6 (259): січень–грудень. – С. 247–288; Папакін Г. В. Архіви України в міжнародних та міжрегіональних програмах збереження культурної спадщини: досвід та перспективи // Архіви України. – 2008, Випуск 1–2 (260): січень–квітень. – С. 150–157; Varpula Jorma. Preparedness for disasters in archives in Finland // Заочна конференція “Збереження документів Національного архівного фонду” на сторінках часопису “Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія” (2006, ч. 1). – С. 18–20; Муха Л., Омельченко М., Затока Л. Пошук нових підходів до питань збереження бібліотечних та архівних фондів // Архіви України. – 2008, Випуск 1–2 (260): січень–квітень. – С. 194–199.

2000 р. УДНДІАСД видав спеціальний том “Студій з архівної справи та документознавства”, присвячений проблемам забезпечення збереженості архівів, в якому опубліковано праці провідних українських, російських та іноземних науковців і практиків: А. Шурубури, І. Матяш, Г. Папакіна, В. Тарасова, М. Ларіна та інших // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 6. – К., 2000.

строф і упередження втрат архівів); того ж року ураган “Айван” викликав 117 смерчей на території країн Карибського басейну (2004 р. регіональне відділення МРА “CARBICA” визначило свої архіви такими, що перебувають у зоні ризику і розробило для них “Caribbean Archives Taskforce for Disaster Preparedness (CARTAS)” (План підготовки архівів до катастроф), рекомендований до впровадження у всіх країнах регіону¹¹. 2005 р. у результаті нищівного землетрусу завдано збитків архівам провінції Кашмір (Пакистан); через тропічні шторми – архівам Сальвадору, Гондурасу, Гватемали, Куби, Багамських і Бермудських островів.

До серпня 2005 р. США реально не зустрічались із такими масивними втратами документів і збитками, які були заподіяні архівам ураганом “Катріна”, а після нього “Рита”: постраждали архівні репозиторії штатів Алабама, Флорида, Міссісіпі, Техас, Луїзіана (архівісти компанії “Murphy Oil Corp.” боролися не тільки з повинню і ураганом, а ще й з потоками токсичних речовин)¹². На XVI Міжнародному Конгресі Архівів (Куала-Лумпур, Малайзія, 2008) американські архівісти розповіли про збитки, завдані їх архівам під час урагану “Катріна”, і впровадження програм запобігання втратам, збереження та відновлення історичних документів під час/після техногенних та природних катастроф.

Питання готовності архівів до стихійних лих і дій архівістів у надзвичайних ситуаціях було предметом розгляду XL (Квебек, Канада, 2007) та XLIII (Тоledo, Іспанія, 2011) Міжнародних конференцій Круглого столу архівів. XVII Міжнародний Конгрес Архівів зібрався у м. Брісбен (Австралія) у серпні 2012 р. За рік до Конгресу провінція Квінсленд потерпала від найсильнішої повені за останні 50 років, будинки у Брісбені були затоплені водою на рівні 5 метрів, а деякі покриті брудом аж до дахів, повинь та землетрус заподіяли збитки й архівам Кантербері (Нова Зеландія). На Конгресі архівісти Австралії і Нової Зеландії повідомили про неможливість реставрації пошкоджених документів і потребу виділення їх до знищення¹³. Національний архів Австралії ще 2000 р. випустив посібник для підготовки архівів до катастроф “Disaster Preparedness Manual for Commonwealth Agencies”, а 2010 р. прийнято Національну стратегію підготовки до захисту від катастроф і відновлення архівних документів “National Disaster Preparedness and Recovery Strategy for Archival Records”¹⁴. Державний архів провінції Квінсленд (Брісбен) 2012 р. на своєму веб-сайті запровадив спеціальну рубрику “Підготовка до катастроф і відновлення” (Disaster preparedness and recovery), на якій оприлюднено Інструкцію для публічних органів влади з підготовки до катастроф “Disaster preparedness and response for public records. A guideline for Queensland public authorities” та Інструкцію для визначення і управління життєво важливими документами “Identifying and managing vital records”, а також низку необхідних методичних матеріалів¹⁵.

2011 р. Японія одночасно пережила землетрус, цунамі й техногенну катастрофу на АЕС “Фукусіма-1” та “Фукусіма-2”. Країна вже мала досвід рятування і реставрації документів після землетрусу у провінції Кобе (1995) та в інших регіонах країни (2000–2010). 1976 р. було засноване Японське товариство архівних інституцій (JSAI), членами якого нині є 141 архівна установа та 283 особи. 1995 р. після землетрусу у Кобе виникла волонтерська організація “Shiryo-Net”. Відразу після 11 березня 2011 р. JSAI розпочало визначення втрат архівних документів, 30 березня започаткувало Програму порятунку культурної спадщини “Cultural Property Rescue Program” (фактично діяло дві програми: для публічних і історичних документів), 4 квітня волонтери “Shiryo-Net” здійснили свій перший виїзд до м.Ісіномаки. 26 травня 2011 р. JSAI заснувало комітет “Great East Japan Earthquake emergency relief committee”, члени якого обстежували історичні документи і архівні будинки у зоні катастрофи. З 29 серпня до 22 вересня 2011 р. у район лиха добровільно поїхало працювати 49 членів JSAI. Тільки у м. Рікудзентаката (префектура Івате, місто було змито водою) волонтерам вдалося дістати з води 12 тисяч томів документів і реставрувати 5 тисяч з них¹⁶.

Найстарішими і найбільш концептуальними та детальними у світі вважаються американські програми упередження втрат/врятування і відновлення документів під час/після катастроф (“vital records program” або “emergency preparedness program”). Їх структуру і зміст автор має на меті висвітлити в цій публікації. Саме ці програми рекомендовані Міжнародною Радою Архівів як еталонні для створення відповідних планів і програм дій архівістів у надзвичайних ситуаціях в інших країнах.

Федеральне агентство з надзвичайних ситуацій США стверджує, що воно веде свою історію від Закону, прийнятого Конгресом Сполучених Штатів Америки 1803 р., про допомогу місту Новий Гемпшир, ушкодженому пожежою. Після цього Конгрес США ухвалював відповідні закони про надання надзвичайної допомоги різним населеним пунктам і установам, пошкодженим ураганами, землетрусами, повеннями та іншими катастрофами понад 100 разів¹⁷. Федеральна програма захисту документів, важливих для відновлення роботи органів влади усіх рівнів, впроваджена у США ще у 1950-х рр. на виконання наказу Президента Г.Трумена від 17 квітня 1952 р. EO 10346 “Підготовка федеральними агентствами планів цивільного захисту у надзвичайних ситуаціях” (Preparation by Federal Agencies of Civil Defense Emergency Plans)¹⁸. Наказ був виданий на виконання Закону про цивільну оборону “Federal Civil Defense Act” (1950)¹⁹.

У 1960-ті рр. США постраждали від низки ураганів (Карла (1962), Бетсі (1965), Камілла (1969), Агнес (1974)), землетрусів на Алясці

(1964) та в Каліфорнії (1971). Все це дало поштовх розвитку урядового законодавства про надзвичайні ситуації: 1968 р. прийнято федеральний Закон про захист від повеней, 1974 р. – про ліквідацію наслідків стихійних лих “Disaster Relief Act” (зміни 1988, 2000 та 2006 рр.), відповідно до якого кожна агенція розробляла свій план заходів на час катастроф. Централізація функцій управління надзвичайними ситуаціями відбулася на підставі наказу Президента Дж. Картера EO 12127, за яким було створене Федеральне агентство з надзвичайних ситуацій (FEMA)²⁰. До його складу увійшли Федеральне управління страхування, Національна адміністрація попередження та боротьби з пожежами, Федеральне агентство із забезпечення готовності до стихійних лих Адміністрації загальних служб, Федеральна адміністрація допомоги при катастрофах, Національна служба погоди, від Департаменту оборони до нового агентства були передані функції цивільної оборони. На FEMA були покладені функції планування і реалізації програм із реагування на надзвичайні ситуації: керівництво, контроль та оповіщення. Аварія на Чорнобильській АЕС спричинила видання у США 23 листопада 1988 р. Закону “Robert T. Stafford Disaster Relief and Emergency Assistance Act” (PL 100-707, уточнював і розширював повноваження FEMA) та низки наказів Президента Р. Рейгана від 18 листопада 1988 р.: EO 12656 про відповідальність за готовність до надзвичайних ситуацій; EO 12657 про надання з боку FEMA комерційним атомним електростанціям допомоги на час аварій; EO 12658 про президентську комісію з аварійних ситуацій на атомних електростанціях. Закінчення “Холодної війни” (1991 р.) дозволило FEMA переглянути пріоритети своєї діяльності – підсилити підготовку до попередження та ліквідації наслідків стихійних лих. Після терористичних атак 11 вересня 2001 р. на агентство була покладена відповідальність за підготовку населення до боротьби з тероризмом. 2003 р. FEMA поєднало 22 федеральні агентства і стало Департаментом внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security)²¹.

Відповідно до Закону про заснування Департаменту внутрішньої безпеки від 25 листопада 2002 р. на Департамент покладено обов’язки збирання, зберігання, контролювання, використання і захисту інформації (документів та інформації усного обігу) про “критичну інфраструктуру”* (“critical infrastructure information”, до якої входить

* Відповідно до секцій 201–225 Розділу II “Інформаційний аналіз і захист інфраструктури” Закону про заснування Департаменту внутрішньої безпеки (PL 107–206) від 25 листопада 2002 р. утворено Управління інформаційного аналізу і захисту інфраструктури. Його керівник призначається зі згоди Сенату Президентом США. До функцій Управління віднесено збір, аналіз і захист інформації, у тому числі розвідувального характеру, про ключові ресурси і критично важливу інфраструктуру, куди внесено усі типи систем комунікації і передачі даних (зв’язку, інформаційних і телекомунікаційних систем (зокрема

будь-яка інформація про інфраструктуру країни стратегічного призначення, у тому числі комп'ютерні системи, комунікації, технології, яка може бути атакована терористами), розробки і впровадження програм і стандартів, координації діяльності органів влади усіх рівнів у галузі інформації про "критичну інфраструктуру"²². Закон про внесення змін до законодавчих актів у зв'язку з ураганом "Катріна" (Post-Katrina Emergency Management Reform Act) від 4 жовтня 2006 р. уточнював напрями державної політики у реагуванні на надзвичайні ситуації, повноваження і обов'язки кожного органу виконавчої влади, встановлював розміри асигнувань, спрямовані на відновлювання життя на постраждалих від надзвичайних ситуацій територіях, визначав порядок заснування фондів допомоги потерпілим, встановлював вимоги до відповідних програм органів влади і установ, надавав FEMA додаткові повноваження у частині реалізації національного плану реагування на природні й техногенні катастрофи "National Response Plan" і керівництва програмами дій органів влади у надзвичайних ситуаціях "Emergency Management Agency Public Assistance Program"²³. Директор FEMA входить до складу Ради національної безпеки (до повноважень якої належать й надзвичайні ситуації), FEMA відповідно до своїх повноважень видає циркуляри, які визначають відповідальність інших органів влади стосовно підготовки і дій у надзвичайних ситуаціях (Federal Preparedness Circulars (FPCs)), зокрема й стосовно зберігання документів)²⁴.

Вищезазначені законодавчо-нормативні акти, особливо EO 12656 (1988 р.), спрямовують кожен орган і установу виконавчої гілки влади на підготовку у разі виникнення надзвичайної ситуації (у пункті (d) Секції 104 Частини 1 EO 12656 "Management of National Security Emergency Preparedness" вказується, що функції реагування на надзвичайні ситуації розділені між керівниками різних федеральних департаментів і установ за галузевим принципом). Секція 202 Частини 2 EO 12656 покладає відповідальність на керівників органів влади за безпечне зберігання життєво важливих ресурсів, засобів, документів. Секція 2001 Частини 20 EO 12656 за Національним архівом і Адміністрацією документації США визнає повноваження у галузі публікації у Федеральному реєстрі (Federal Register) законів Конгресу та розпо-

супутники), системи електронних фінансових розрахунків та майнового характеру), виробництва та розподілення електроенергії, комп'ютерні системи і мережі, програмне і апаратне забезпечення, бази даних; аналіз інформації з метою з'ясування уразливості об'єктів як федерального, так і місцевого значення, визначення можливих типів терористичних атак на них і видів захисту; розробки і реалізації програм захисту інформації про інфраструктуру критичного характеру // Режим доступу: http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/hr_5005_enr.pdf.

ряджень федерального уряду США у сфері надзвичайних ситуацій та покладає на архів відповідальність за підготовку інструкцій, виконання процедур обробки і зберігання документів, які мають “критичне” значення для функціонування федерального уряду у надзвичайних ситуаціях (Develop emergency procedures for providing instructions and advice on the handling and preservation of records critical to the operation of the Federal Government in national security emergencies)²⁵.

Національний архів США 1999 р. уклав Інструкцію щодо зменшення наслідків катастроф та відновлення пошкоджених документів (Vital Records and Records Disaster Mitigation and Recovery: An Instructional Guide). Важливо зазначити, що за законодавством США у надзвичайних ситуаціях у першу чергу врятуванню підлягають не унікальні документальні пам’ятки чи документи історичної цінності, а документи життєво важливого значення (vital records, right-and-interests records, essential records), необхідні для відновлення роботи органів влади усіх рівнів і установ після катастрофи, юридичні документи, що підтверджують права і визначають обов’язки установ, їх співробітників, громадян (для приватних компаній – права і обов’язки власників і акціонерів, розміри внесків), документи про фінансові зобов’язання, розрахунки установ або осіб, делегування відповідних повноважень, встановлення соціального та пенсійного забезпечення, компенсаційних виплат, договори, контракти та інші документи, у тому числі створені в електронних системах, необхідні для підтвердження фінансових і юридичних прав установ і громадян. Важливе значення мають акти громадянського стану, зокрема записи про народження, шлюб, смерть, розлучення, стан здоров’я. Зберігаються документи, які можуть висвітлити роботу органів влади і установ під час надзвичайної ситуації (emergency-operating records). Хоча, як зазначено в інструкції, цей список не є вичерпним. Деякі агенції, наприклад, NASA (Національне агентство аеронавтики і космічного простору), відносять до життєво важливих документи історичного значення, відібрані Національним архівом США для постійного зберігання.

Фактично під час планування розробляються дві програми: врятування життєво важливих документів (Vital records program) та зменшення наслідків катастрофи і відновлення документів (Records disaster mitigation and recovery programs). До цих програм може бути віднесено від 1 % до 7 % від загального обсягу документів в установі. У процесі планування інструкція рекомендує зосереджуватись на управлінні інформаційними ресурсами, обробці автоматизованих даних, управлінні документацією, безпеці та засобах менеджменту. Тому саме з цих сфер залучаються спеціалісти до створення планів і програм. Планування фокусується на реальних і потенційних ризиках, які можуть вплинути на організацію роботи установи і зберігання документів: пожежі,

урагани, землетруси, повені, виверження вулканів, торнадо, саботаж, порушення громадського порядку, тероризм тощо. У разі розташування архівних установ у зоні потенційних природних катаклізмів, слід вивчити їх історію, передбачити наслідки, з'ясувати прогнози спеціалістів відповідних галузей.

Наступним етапом планування є з'ясування типів ризиків для визначення видів захисту і відповідальності. Наприклад, загроза терористичної атаки характеризується як найвищий рівень ризику, а незначна повінь, що може спричинити мінімальну шкоду, як найнижчий²⁶.

Програма “Vital records”²⁷ спрямована на організацію роботи архівної установи чи архівного підрозділу іншої установи під час надзвичайної ситуації та на відновлення їх нормального функціонування після катастрофи. Вона повинна визначати дві категорії документів: про діяльність установи під час надзвичайної ситуації (emergency-operating records) та про підтвердження юридичних і фінансових прав установи і громадян, на яких могла прямо вплинути її діяльність (right-and-interests records).

Наприклад, у програмі Комісії ядерного регулювання до 1-ої категорії віднесено документи про мобілізацію армійських підрозділів, захист матеріальних та людських ресурсів, заходи щодо збереження громадського здоров'я і підтримання безпеки, діяльність у сфері цивільної оборони тощо (плани роботи, директиви, плани будівель та інженерних мереж, списки працівників, їх адреси і номери телефонів, повноваження тощо). Всі ці документи потрібні у доступних форматах, перегляд яких не залежить від спеціальної техніки (краще паперових), для організації роботи Комісії під час катастрофи; вони будуть використовуватись співробітниками в роботі і змінювати дислокацію разом з установою, а після завершення подій дозволять встановити послідовність та коректність дій керівництва та співробітників установи. Усі документи мають гриф обмеження доступу. Розпорядження ними покладено на Центр з надзвичайних ситуацій (Emergency operations center), який зобов'язана створити кожна установа на випадок надзвичайної ситуації – від федерального департаменту до маленької компанії.

Документи 2-ї категорії (про виплату заробітної плати, відпустки, соціальне страхування, пенсійне забезпечення, розгляд судових справ, договірні зобов'язання) можуть зберігатись як в архівному підрозділі Комісії ядерного регулювання, так і у Федеральному центрі документації у Вашингтоні, вони підлягають мікрофільмуванню*

* Відповідно до Закону про використання фотодокументів “An Act to provide for the disposition of certain photographed records of the United States Government and for other purposes” від 24 вересня 1940 р. (54 Stat. 958-959) фотографії та мікрофільми документів, виготовлені відповідно до мінімальних вимог Національного бюро стандартів, мають ту ж правову силу, як і їх оригінали і повинні прийматись як юридичний доказ. Вони підлягають

(обов'язкове зберігання їх у паперових форматах не потрібне) і евакуації²⁸.

Органи влади і установи повинні визначити посадових осіб, відповідальних за створення і реалізацію програми, розробити плани зберігання життєво важливих документів (*vital records plan*). План поділяється на дві частини: перша містить опис документів, друга – конкретні заходи їх зберігання і періодичного оновлення. До опису вносяться назви підрозділів, у діяльності яких утворюються життєво важливі документи, назви серій, які містять такі документи, інформація про розрізнення документів у серіях за їх категоріями (“*emergency-operating*” або “*right-and-interests*”), види носіїв інформації, фізичне розташування місця зберігання копій кожної серії, куди вони будуть переміщені у випадку надзвичайної ситуації, частота оновлення документів (копій). Основним засобом забезпечення збереженості документів є їх мікрофільмування. Установа повинна визначитись із місцем зберігання копій, яке має бути віддаленим і не підпадати під той же ризик, як і місце розташування установи.

Програма “*Vital records*” передбачає періодичне проведення навчання керівників та спеціалістів, відповідальних за її підготовку і впровадження в установі, та тестування і перевірку ефективності.

Програма “**Records disaster mitigation and recovery programs**”²⁹ спрямована на відновлення діяльності установи та її документів після катастрофи. Вона має такі етапи (*Disaster Planning Steps*): 1) створення відповідних комітетів, робочих груп, команд працівників і визначення їх обов'язків (планування, характеристику “відповіді стихійному лиху” (рятувальних заходів) та методів відновлення); 2) навчання членів комітетів, робочих груп; 3) здійснення аналізу ризиків (виявлення потенційних проблем споруд, в яких розміщені архіви установ), аналіз політики архіву (установи) і протипожежного обладнання, розроблення заходів щодо рятування людей, методика оцінки збитків, заподіяних стихійним лихом; 4) встановлення мети і термінів реалізації програми; 5) встановлення графіків подання звітності й підзвітності; 6) оцінка документів і визначення їх пріоритетності; 7) виявлення потенційних джерел завдання шкоди; 8) з'ясування можливостей профілактики і потреб у захисті (матеріали, обладнання, фінансові джерела, їх оновлення і поповнення); 9) аналіз фінансової політики щодо підготовки до надзвичайних ситуацій; 10) підготовка і поширення планів серед зацікавлених сторін (навчання, тестування і перевірки); 11) оцінка планів і регулярне оновлення.

зберігання, описуванню, використанню згідно з вимогами, встановленими Архівістом США // *NARA and Federal Records: Laws and Authorities and Their Implementation*. – Washington: NARA, 1988. – С. “3–1”.

Важливе значення має визначення рівнів ризиків та джерел завдання збитків. Оскільки для документів найнебезпечнішими є вода, вогонь і дим, значна увага приділяється системам пожежогасіння та відповідним типам вогнегасників, придатним для гасіння пожежі у сховищах документів. Щодо збереження електронних та аудіовізуальних документів, то тут перевага надається створенню відповідної кількості копій, оскільки єдиний примірник може бути пошкодженою настільки, що не підлягатиме реставрації.

План аварійного відновлювання документів (records recovery plan) передбачає такі пункти: 1) вступ (використання документів, відповідальність персоналу, загальна інформація про об'єкт та обладнання); 2) список рятувальних служб (пожежна частина, поліція, шпиталь, служби аварійної зупинки комунікацій (постачання води, газу, електроенергії тощо), список комунальних служб, список волонтерів (аналог добровільної пожежної дружини); 4) списки телефонів і порядок інформування; 5) пріоритетність документів; 6) організація реагування (повноваження керівників, відповідальних за організацію рятувальних заходів, оцінка ситуації, організація і пріоритетність дій, створення командного пункту, усунування паніки, контроль середовища, робота зі ЗМІ, фінансове і матеріальне забезпечення заходів, організація безпеки та створення відповідних умов для людей, проведення тренувань рятувальних дій); 7) списки служб, які можуть надати допомогу у відновленні документів (назви компаній, прізвища відповідальних співробітників, контактні дані, спеціалізація у сфері аварійного відновлення документів); 8) описування технік і способів рятування; 9) план рятування і консервації документів. Важливо, щоб особи, задіяні у рятувальних заходах, мали уявлення про види носіїв інформації, з якими їм доведеться зіткнутися, оскільки неправильне поводження з негативами, мікрофільмами, фотографіями, дисками може призвести до безповоротної втрати інформації. Рятувати і відновлювати документи з обмеженим доступом повинні особи, які мають відповідні допуски до державної таємниці.

Розроблений і впроваджений на практиці "Records recovery plan" філії Національного архіву США і Федерального центру документації у Південно-Західному регіоні (Форт Ворс, Техас) має такі розділи: 1) упередження катастрофи (постійний контроль температури і вологості; дотримання правил розміщення документів у сховищах; заходи з проти-пожежної безпеки; моніторинг систем водопостачання; спостереження за рівнем води у річці та повеннях; плани евакуації, система оповіщення і навігація аварійних виходів із будівлі); 2) створення рятувальної команди (визначення місії, створення і впровадження планів дій у надзвичайних ситуаціях (при пожежі, пошкодженні документів водою, зараженні документів паразитами, комахами, нашестві гризунів, бомбовому ударі (вибуху), серйозному пошкодженні здоров'я співробітників,

бурі, зливі, падінні снігу або льоду з даху, аварії опалювальної системи, токсичного зараження хімічними речовинами, землетрусі), визначення конкретних дій для врятування документів (документів обмеженого доступу; документів, які можуть бути висушені без заморожування; документів, які потребують заморожування; робота з документами після висушування; робота з фотодокументами і мікрофільмами), порядок документування рятувальних заходів); 3) система оповіщення співробітників про розміщення засобів пожежогасіння; 4) система евакуації; 5) система аварійних виходів; 6) списки працівників, відповідальних за зберігання ключів, охорону приміщень, власників 35 мм-камер, радіооператорів; 7) процедури повідомлення відповідальних працівників Національного архіву США про надзвичайну ситуацію; 8) списки рятувальних служб (Федеральної служби профілактичного технічного обслуговування, пожежного департаменту, швидкої медичної допомоги, шпиталю, поліції, комунальних служб, департаменту екології); 9) список номерів телефонів і адрес усіх працівників архіву і центру документації, які працюють на основі постійної зайнятості та членів рятувальної команди; 10) адреси, шляхи і способи транспортування до притулку; 11) списки пріоритетних документів, які підлягають першочерговому врятуванню і відновленню; 12) списки обладнання, необхідного для рятувальних і відновлюваних робіт, та контакти кампаній для його придбання (помпи для відкачування води, засоби для прибирання, обладнання для вакуумного зволоження/висушування документів, морозильні камери, низькотемпературні субліматори, засоби глибокої заморозки, пластикові контейнери, сухий лід); 13) списки індивідуальних рятувальних засобів; 14) списки і адреси кампаній, які працюють у сфері аварійного відновлювання фотографій, негативів, мікрофільмів, електронних документів³⁰.

Програми підготовки архівів штатів до катастроф передбачають (на прикладі Програми штату Арізона): 1) укладання плану дій під час катастрофи (disaster plan) (мапи розміщення пріоритетних документів у сховищах та шляхи їх евакуації, довідники телефонів співробітників архіву, волонтерських команд та служб порятунку, списки засобів порятунку та їх місцезнаходження, послідовність дій, які потрібно виконати), 2) мікрофільмування усіх життєво значущих документів із паперовою основою, 3) створення копій усіх цифрових документів, 4) інформування персоналу архіву про ризики, які можуть спричинити пожежу чи затоплення документів водою, та заходи щодо їх попередження, 5) навчання персоналу користуванню засобами порятунку людей і документів. 6) щорічне обстеження даху, електромережі, проти-пожежних систем і засобів, вікон, обладнання архівної будівлі. Плани оновлюються щорічно. Кожен працівник архіву та волонтер повинен

мати дві копії плану дій на випадок катастрофи (на роботі й вдома), щоденно дотримуватись правил охоронної і пожежної безпеки на робочому місці, пройти психологічне тренування для попередження паніки, розуміти свою роль і відпрацювати свої дії на випадок надзвичайної ситуації, бути готовим до імпровізації у разі непередбачуваного розвитку подій. Кожен відділ або департамент архіву повинен укласти списки документів (із зазначенням їх вартості) та пріоритети їх рятування: всього чи того, що дозволяє час. Під час укладання цих списків співробітники мають відповісти на запитання: чи має документ цінність, чи можна його замінити іншим, вартість заміни чи реставрації, наскільки важливий документ для колекції або дослідника, в яких форматах він доступний³¹.

Важливе значення має укладання в архівах штатів планів відновлення документів після катастроф*. Вони передбачають: 1) визначення характеру шкоди (вогонь, дим, сажа, чиста або брудна вода, сирість, пліснява тощо) та видів пошкоджених матеріалів (книги, документи, мікрофільми, фотографії, цифрові документи), можливостей їх заміни (або наявності їх інформації в інших документах), шляхів реставрації в архіві чи поза його межами; 2) фотографування збитків; 3) наявність в архівах і підключення у перші часи після катастрофи портативних генераторів енергії, pomp для відкачування води, вентиляторів для цирку-

* Подібну програму (не комплексну, а окремими планами заходів) розробляли працівники Державного архіву Хмельницької області у ході відновлювальних робіт після пожежі. Так, були розроблені: “Заходи з ліквідації наслідків пожежі”; “Перелік невідкладних робіт і заходів Державного архіву Хмельницької області з ліквідації катастрофічних наслідків руйнування Національного архівного фонду, спричинених пожежею в Кам’янець-Подільському міському архіві 10 квітня 2003 р.”; “Програма ідентифікації, реставрації, реконструкції фондів, пошкоджених пожежею в Кам’янець-Подільському міському архіві 10 квітня 2003 р., підготовлена спеціалістами Державного архіву Хмельницької області О. Б. Качковським та Ю. С. Руденко”; “План заходів Держархіву області на 2007–2010 рр. щодо відновлення та реставрації документів НАФ, пошкоджених пожежею та незадовільним зберіганням в колишньому Кам’янець-Подільському міському архіві, затверджений директором архіву П. Я. Слободянюком 25.05.2007 р.”; “Обласна цільова програма ліквідації катастрофічних наслідків пожежі в Кам’янець-Подільському міському архіві у 2007–2011 рр.”; “Методологічні принципи здійснення комплексу ідентифікаційних, реставраційно-відновлюваних робіт документів Національного архівного фонду, ушкоджених пожежею в Кам’янець-Подільському міському архіві: досвід, проблеми, перспективи, підготовлені С. Р. Михайловою, Ю. С. Руденко та схвалені Рішенням науково-методичної ради Держархіву області 03.09.2007 р.” // Слободянюк П. Я., Михайлова С. Р. “Чорний” четвер. Пожежа в Кам’янець-Подільському міському архіві 10 квітня 2003 року: причини, наслідки, уроки. – Хмельницький, 2012. – С. 96–99, 143–145, 232–241, 278–279, 279–284, 288–295.

ляції повітря, термометрів, гігрометрів, гігротермографів, психрометрів для здійснення замірів, вологопоглиначів (ефективні лише у невеликих репозиторіях); 4) організацію роботи рятувальної команди, в якій кожен член повинен мати відповідний допуск до такого виду робіт і пройти навчання; 5) стабілізацію повітря, очищення приміщень архіву, переміщення документів³².

Архів повинен укласти плани і організувати навчання співробітників процедурам відновлення документів після повеней або рятування від вогню водою. Вони включають організацію: 1) висушування паперових документів холодним і сухим повітрям відкритим способом (будь-яке підвищення температури спричинить появу плісняви, висушування розпочинається після стабілізації температури і повітря); 2) заморожування вологих паперових документів (обов'язковому заморожуванню підлягають документи, зшиті у томи, і книги; встановлено, що документи можуть зберігатись у замороженому стані понад 10 років, а після цього бути успішно відновленими, швидке заморожування мінімізує кристалізацію льоду, заморожування зменшує також наслідки задимлення документів після пожежі; кращими вважають вакуумне заморожування або висушування вологих документів). Архівісти повинні бути навченими поводженню з пошкодженими фотоматеріалами у перші три доби після катастрофи (очищуванню, промиванню, висушуванню на екранах та відкритим способом і правилам транспортування до фотолaboratorії), мікроформами і мікрофільмами (очищуються, заливаються водою у контейнерах або заморожуються для транспортування до лабораторії), цифровими носіями інформації (негайно транспортуються до спеціальних лабораторій, оскільки їх перебування у воді спричиняє непоправні пошкодження)³³.

Національний архів США створив спеціальний навчальний центр для підвищення кваліфікації спеціалістів з управління документацією "Records Management Training Learn Center"*.

* У складі FEMA функціонує навчальний інститут протипожежного захисту "International Disaster / Fire Training Institute, Inc.", який пропонує різнопланові курси з протистояння техногенним і природним катастрофам та терористичній загрози // Режим доступу: <http://www.all-hazards.com/index.html>.

Ресурсні центри створили у себе Смітсонівський Інститут (Вашингтон) (Smithsonian Institution Archives – <http://siarchives.si.edu/services/disaster-prevention-preparedness-and-response>), Американська асоціація історії штатів і зберігання культурної спадщини (American Association for State and Local History and Heritage Preservation's – http://www.imls.gov/collections/prepare_prep.aspx), Управління зберігання Бібліотеки Конгресу США (<http://www.loc.gov/preservation>), Північно-Східний центр консервації документів (Northeast Document Conservation Center's (NEDCC)), Американський інститут консервації (American Institute for Conservation's (AIC)), Центр консервації мистецтва і історичних артефактів (Conservation Center for Art & Historic Artifacts' (ССАНА)) та інші інституції.

ну програму, яка передбачає курси з експертизи цінності і відбору документів на постійне зберігання, виділення документів до знищення, управління документами в установі, визначення строків зберігання документів, передачі документів на зберігання до центрів документації (тимчасове зберігання) і архівів. Окрім того, у центрі проводяться навчання за напрямками: підготовка архівів до надзвичайних ситуацій та їх відновлення, планування заходів і їх здійснення для врятування життєво важливих документів³⁴.

Національний архів та Адміністрація документації США, Товариство американських архівістів, регіональні та місцеві професійні об'єднання архівістів, архіви штатів постійно проводять роботу з установами з планування і впровадження рятувальних заходів, семінари для архівістів і менеджерів з управління документацією в установах за умов надзвичайних ситуацій.

Рада директорів архівів штатів (за участю директорів архівів штатів – Council of State Archivists, CoSA) 2005 р. створила спеціальний ресурсний центр IPER (Intergovernmental preparedness for essential records), який реалізує навчальні програми (школи, семінари, конференції), веде веб-сайт, на котрому архівні установи штатів розміщують свої програми, методичні матеріали, діляться досвідом³⁵. Для заснування і забезпечення діяльності IPER у вигляді гранту FEMA виділила 2,6 мільйона доларів.

Після прийняття Гаазької конвенції про захист культурної спадщини під час воєнних конфліктів (1954 р.) на 9-ій Конференції ЮНЕСКО у Нью-Делі (1956 р.) було створено Міжнародний центр з вивчення проблем зберігання і відновлення культурної спадщини (ICCROM)³⁶, до якого на цей час уже приєдналися 132 держави. 1996 р. був заснований Міжнародний Комітет “Блакитний щит” (Blue Shield (ICBS)), який об'єднав професіоналів у галузі захисту архівів, бібліотек, музеїв, пам'ятників культури від катастроф та війни. До складу ICBS входять Міжнародна Рада Архівів (ICA), Міжнародна Рада Музеїв (ICOM), Міжнародна Федерація Бібліотечних Асоціацій та Інституцій (IFLA), Міжнародна Рада Пам'ятників і Об'єктів Культурної Спадщини (ICOMOS), Координаційна Рада Асоціацій Архівів Аудіовізуальних Документів (ССААА). Штаб-квартири ICBS засновано вже у 20 країнах світу і ще планується їх відкриття у 19 країнах³⁷. 2010 р. архівна служба Нідерландів під егідою МРА та у рамках ICBS видала Атлас хімічних, механічних, водних, біологічних пошкоджень архівних документів для

Середньо-Атлантична регіональна конференція архівів (Mid-Atlantic Regional Archives Conference, MARAC) заснувала спеціальний фонд “MARAC Ad hoc Disaster Relief Committee” для підтримки за допомогою грантів архівів (у тому числі й приватних), ушкоджених внаслідок катастроф // Режим доступу: <http://www.marac.info/disaster-relief-->

оцінювання завданої архівним документам шкоди³⁸. Значну роботу у напрямі збереження світової історико-культурної спадщини здійснює Світовий Банк (World Bank Institute (WBI)), який поряд із проведенням конференцій, симпозіумів, навчальних семінарів, здійсненням різнопланових публікацій спеціальної літератури виділяє кошти на реалізацію широкомасштабних програм із рятування та відновлення архівів, музеїв і бібліотек³⁹. Це близько 500 проєктів у різних країнах світу, спрямованих на вирішення багатьох проблем – від ліквідації бідності до збереження пам'яті й передачі знання.

Спостерігаючи за катастрофами, працівники інституцій пам'яті (архівісти, музейники, бібліотекарі) стали свідками загибелі сотень тисяч людей, а разом з цим і втрати пам'яті про них, адже у катастрофах безповоротно гинуть також архіви, музейні колекції, бібліотечні фонди. Постраждали у катастрофах люди іноді не мають жодного документа, аби підтвердити свою особу і захистити свої права. Український народ і його лідери мали б вже здобути уроки з архівних катастроф на Поліссі, Поділлі, у самому серці нашої країни – Києві, а тепер ще й на Херсонщині. Цілком погоджуючись із Р. Омеляшком та іншими щодо необхідності відновлення історико-культурної спадщини, автор залишається прибічником превентивних заходів. Заходи, яких ми вживаємо, – недостатні: наші інституції пам'яті не мають не тільки комплексних програм, а й систем пожежогасіння, апаратів для мікрофільмування. У багатьох архівних відділах та архівних підрозділах установ відсутня пожежна сигналізація. І тут ми приходимо до висновку, до якого вже всі ми звикли, про відсутність коштів. І все ж ми свідомі того, що не тільки від коштів, а й від наших професійних дій залежить доля наших архівів. Якщо на нас, архівістів, чекає нова катастрофа, ми маємо бути готовими до неї і знати, які документи рятувати першими, до яких центрів звертатися по допомогу, як поводитися із пошкодженими матеріалами тощо.

Тож у цьому контексті необхідність розроблення програм рятування архівів під час катастроф та їх відновлення зростає. Вивчення світового і, зокрема американського досвіду наочно демонструє, що нині усі архіви створюють і впроваджують аналогічні програми. Існує безліч рекомендацій і посібників, у тому числі й американських, які за відсутності власних ми можемо взяти за основу. Втім, ми маємо й власні наукові напрацювання у цій сфері. Перед нами стоїть завдання узагальнення цього матеріалу, вибору найкращих методик, створення комплексних заходів, розгортання широкої освітньої програми.

¹ “Чорнобильські” архіви: нарада в ЮНЕСКО // Архіви України. – К., 1992. – № 5–6 (232). – С. 4–5.

² Інтерв'ю Р. Омеляшка від 25 квітня 2009 р., <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/1615495.html>.

³ *Скрицька Лариса*. Чи потрібні Україні “радіоактивні” архіви? // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 4. – К., 1999. – С. 64–70.

⁴ З інтерв'ю Ліни Костенко “Українцям треба навчитися любити себе” // Міжнародна газета без кордонів, Перша іміджева газета світового українства “Україна понад усе”. – 2009, № 38–39. – С. 1.

⁵ Інформація про роботу з ліквідації наслідків аварії у бібліотеці. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/new/2002/02_tech.html.

⁶ *Муха Л., Омельченко М.* Перший європейський семінар із проблем запобігання катастрофам та збереження архівів // Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/NB/Accident.php>.

⁷ *Слободянюк П. Я.* Анатомія архівної трагедії у Кам'янці-Подільському / Слободянюк П. Я., Михайлова С. Р. “Чорний” четвер. Пожежа в Кам'янець-Подільському міському архіві 10 квітня 2003 року: причини, наслідки, уроки. – Хмельницький, 2012. – С. 5–12.

⁸ Консерваційно-профілактичне і реставраційне оброблення документів Національного архівного фонду, пошкоджених під час надзвичайних ситуацій / Укл.: О. П. Володіна, Л. В. Терешук, А. М. Яценюк, Г. А. Шекун. – К., 2006. – 25 с.

⁹ Memory of the World: Lost Memory – Libraries and Archives destroyed in the Twentieth Century / prepared for UNESCO on behalf of IFLA by Hans van der Hoeven and on behalf of ICA by Joan van Albada. – Paris: UNESCO, 1996. – 70 pp.

¹⁰ *Taboroff June*. Natural Disasters and Urban Cultural Heritage: A Reassessment / Building Safer Cities: The Future of Disaster Risk. Edited by Alcira Kreimer, Margaret Arnold, Anne Carlin. – Washington, D.C.: The World Bank, 2003. – P. 233–240.

¹¹ The Caribbean Archives Taskforce for Disaster Preparedness (CARTAS) // Режим доступу: <http://cartas-carbica.blogspot.com>.

¹² Swartz Nikki. Dealing with Disaster // Information Management Journal. – 2006, July–August. – Vol. 40, № 4. – P. 29–34.

¹³ Horner Josephine (Queensland State Archives), Austin Lisa (Archives New Zealand). Recordkeeping and Natural Disasters – the Queensland Floods and the Canterbury Earthquake: a comparison // Режим доступу: <http://www.ica2012.com>; Disaster preparedness and recovery. Queensland State Archives // Режим доступу: <http://www.archives.qld.gov.au/Recordkeeping/Disaster/Pages/Default.aspx>.

¹⁴ Disaster Preparedness Manual for Commonwealth Agencies. National Archives of Australia, 2000. – 25 pp.; National Disaster Preparedness and Recovery Strategy for Archival Records. November 2010. National Archives of Australia. – 18 pp.

¹⁵ Disaster preparedness and response for public records. A guideline for Queensland public authorities. Queensland State Archives. Department of Science, Information Technology, Innovation and the Arts, 2012. – 32 pp.; Identifying and managing vital records. Queensland State Archives, 2011. – 4 pp.; веб-сайт Державного архіву провінції Квінсленд. Режим доступу: <http://www.archives.qld.gov.au/Recordkeeping/Disaster/Pages/Default.aspx>.

¹⁶ Sasaki Kazuko. Cooperation and Recovery after the March 11th East Japan Earthquake: From the Standpoint of voluntary groups and JSAI // Режим доступу: <http://www.ica2012.com>.

¹⁷ FEMA. Prepared. Responsive. Committed. – Washington, 2008. – 6 pp.

¹⁸ Harry S. Truman: “Executive Order 10346 – Preparation by Federal Agencies of Civil Defense Emergency Plans” April 17, 1952. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=78459>.

¹⁹ Cohen J. Wilbur, Boyer F. Evelyn. Federal Civil Defense Act of 1950: Summary and Legislative History // Bulletin Social Security. – 1951, April. – P. 11–16.

²⁰ Executive Order 12127 “Federal Emergency Management Agency”, 31 March 1979, 44 FR 19367, 3 CFR, 1979 Comp. – P. 376.

²¹ FEMA. Prepared. Responsive. Committed. – Washington, 2008. – 6 pp.

²² An Act to establish the Department of Homeland Security, and for other purposes (PL 107–296 – November 25, 2002) // Режим доступу: <http://www.dhs.gov/homeland-security-act-2002>.

²³ Post-Katrina Emergency Management Reform Act, Public law 109–295 – October 4, 2006 // Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-109publ295/pdf/PLAW-109publ295.pdf>.

²⁴ Див.: Federal Preparedness Circular 65, June 15, 2004 (Пункт “g” Розділу 10 стосується планування програм захисту життєво важливих документів і баз даних (emergency operating records, legal and financial records)) // Режим доступу: http://www.fema.gov/pdf/library/fpc65_0604.pdf.

²⁵ Executive Order 12656 “Assignment of emergency preparedness responsibilities”, Nov. 18, 1988, 53 FR 47491, 3 CFR, 1988 Comp., p. 585.

²⁶ Western New York Disaster Preparedness and Recovery Manual for Libraries and Archives. Third Edition. – Buffalo, New York, 2003. – 97 pp.

²⁷ Vital Records Program / Vital Records and Records Disaster Mitigation and Recovery: An Instructional Guide. 1999 Web Edition // Режим доступу: <http://www.archives.gov/records-mgmt/vital-records/#DisasterSteps>.

²⁸ Nuclear Regulatory Commission Vital Records Directive. Volume 3, Part 2 – Records Management. NRC Records Management Program. Handbook 3.53; Part V. Режим доступу: <http://www.archives.gov/records-mgmt/vital-records/appendix-c.html>.

²⁹ Records disaster mitigation and recovery programs / Vital Records and Records Disaster Mitigation and Recovery: An Instructional Guide. 1999 Web Edition // Режим доступу: <http://www.archives.gov/records-mgmt/vital-records/#DisasterSteps>.

³⁰ National Archives Southwest Region and Federal Records Center. Fort Worth, Texas. Disaster Plan Режим доступу: <http://www.archives.gov/records-mgmt/vital-records/appendix-d.html#PartII>.

³¹ McColgin Michael, Murray Toby. Disaster Planning for Governments in Arizona. – Las Vegas: Arizona State Archives, University of Nevada, 2002. – P. 2–7.

³² McColgin Michael, Murray Toby. Disaster Planning... – P. 8.

³³ McColgin Michael, Murray Toby. Disaster Planning ... – P. 9–13.

³⁴ Emergency Preparedness and Response for Business Information (EPRBI); Emergency Planning and Response for Vital Records and Essential Information // Режим доступу: <https://nara.learn.com/learncenter.asp>.

³⁵ Preparedness and planning. Council of State Archivists. Resource Center // Режим доступу: <http://rc.statearchivists.org/Resource-Center/Topics/Emergency-planning-and-response/Preparedness-and-planning.aspx>.

³⁶ ICCROM. Brief history // Режим доступу: <http://www.iccrom.org/>.

³⁷ International Committee of the Blue Shield // Режим доступу: <http://icom.museum/programmes/museums-emergency-programme/international-committee-of-the-blue-shield/>.

³⁸ Van der Most Peter. Defize, Havermans John. Archives Damage Atlas. A tool for assessing damage. – Hague: Metamorfoze, 2010. – 145 pp.

³⁹ Див. офіційний веб-сайт Світового Банку. Режим доступу: <http://web.worldbank.org>; Disaster Risk Management in a Changing Climate. Discussion Paper prepared for the World Conference on Disaster Reduction on behalf of the Vulnerability and Adaptation Resource Group (VARG). World Conference on Disaster Reduction (WCDR) in Kobe, Japan, January 18–22, 2005. – 42 pp. // Режим доступу: http://www.preventionweb.net/files/7788_DRMinachangingclimate1.pdf.

Охарактеризованы структура и содержание программ спасения жизненно-важных документов, смягчения последствий катастрофы и восстановления документов Национального архива и Администрации документации США.

Ключевые слова: архивы и катастрофы; Национальный архив и Администрация документации США; программа подготовки к чрезвычайным ситуациям; программа спасения жизненноважных документов; программа смягчения последствий катастрофы и восстановления документов.

The article deals with the structure and content of programs of protection of vital documents, disaster mitigation and recovery of the documents of the U.S. National Archives and Records Administration.

Keywords: the archives and disasters; U.S. National Archives and Records Administration; the program of emergency preparedness, the program of saving of the vital documents; the program of disaster mitigation and recovery of documents.